

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ ПРОЗИ ТОНІ МОРРИСОН ТА ГАРІЕТ БІЧЕР-СТОУ

У статті здійснено порівняльний аналіз романної прози американських письменниць Гаріет Бічер-Стоу та Тоні Моррісон з метою дослідження впливу расизму у формуванні особистості. Виявлено, що рабство стало рушійною силою расизму в США.

Ключові слова: афро-американська література, рабство, расизм, чорний расизм, аболіціонізм.

Uhlyay L. Intertextual Links of Toni Morrison's and Harriet Beecher Stowe's Prose. The article deals with the comparative analysis of novels by the American writers Harriet Beecher Stowe and Toni Morrison with the aim of investigation of the influence of racism on a shaping personality. It was defined that slavery became the driving force of racism in the USA.

Key words: Afro-American literature, slavery, racism, intra-racism, abolitionism.

Углей Л. Интертекстуальные связи прозы Тони Моррисон и Гарриет Бичер-Стоу. В статье осуществлен сравнительный анализ романной прозы американских писательниц Гарриет Бичер-Стоу и Тони Моррисон с целью исследования влияния расизма в формировании личности. Определено, что рабство стало движущей силой расизма в США.

Ключевые слова: афроамериканская литература, рабство, расизм, чёрный расизм, аболіціонізм.

Постановка проблеми. Тоні Моррісон (1931) є сучасним класиком американської літератури. Центральна проблематика її романів – расизм з його непоправними наслідками. Невід'ємною складовою її оригінального текстотворення постає інтертекстуальність з її визначальними структурними ознаками – сукупністю міжтекстових зв'язків та осмисленими вказівками-орієнтирами на попередні тексти й літературні факти [3, 169]. Чіткі асоціативні зв'язки з прозовими полотнами Тоні Моррісон викликає роман «Хатина дядька Тома» Гаріет Бічер-Стоу.

Аналіз досліджень. Інтертекстуальні зв'язки романів Тоні Моррісон та Г. Б. Стоу комплексно не досліджувались в українському літературознавстві. Окремі аспекти їхньої творчості піддавалися компаративному аналізу у наукових статтях переважно зарубіжних літературознавців або ж розглядалася писемність однієї з вище згаданих мисткинь на тлі американської літератури загалом. Так, білоруська дослідниця Т. Кузьміч розглядає зовнішню, коли інший текст тільки викликає асоціації у читача, але не представлений у своїй цілісності у тексті, що читається, та внутрішню інтертекстуальність – один текст або його фрагмент включений в інший текст. Т. Кузьміч справедливо вважає, що інтертекстуальність творчості Тоні Моррісон більшою мірою носить зовнішній характер, коли існує асоціативний зв'язок між її романом, з одного боку, та зовнішнім джерелом – з іншого [2, 12]. Канадська письменниця та літературний критик Маргарет Етвуд однією з перших відзначила схожість широкого прозового полотна «Улюблена» («Beloved», 1987) Тоні Моррісон з романом «Хатина дядька Тома» («Uncle Tom's Cabin», 1852) американської письменниці Гаріет Бічер-Стоу [4, 1]. Попри те, що згадані авторки є представниками різних суспільно-історичних пері-

Углай А. Інтертекстуальні зв'язки прози Тоні Моррісон...

одів, їх поєднують феміністські погляди та засудження інституту рабства з його неправними наслідками. Американська дослідниця Еріка Галіото простежує текстуальні зв'язки Тоні Моррісон та Г. Б. Стоу крізь призму материнства.

Мета статті – здійснити порівняльний аналіз великої прози Тоні Моррісон з романом Г. Б. Стоу «Хатина дядька Тома» з метою дослідження джерела расизму та його деструктивних впливів на широкі верстви населення у США у різні історичні періоди.

Виклад основного матеріалу. Гарріет Елізабет Бічер-Стоу (1811 – 1896) – американська письменниця, славу якій приніс роман «Хатина дядька Тома». Вона була аболіціоністкою і відстоювала право жінок на здобуття освіти та відміну рабовласництва. В основу її роману лягли історичні події та долі реальних людей. Він не тільки сприяв розвитку аболіціоністського руху, але й підштовхнув американське суспільство до накриваючої громадянської війни 1861 – 1865 рр. У відповідь на звинувачення щодо викладення неправдивих подій у своєму творі авторка написала книжку «Ключ до хатини дядька Тома» («A Key to Uncle Tom's Cabin», 1853), у якій задокументувала низку свідчень, які підтверджували зображені в її романі інциденти, які траплялися з її героями [5, 331]. Письменниця прагнула переконати суспільство в тому, що система рабовласництва суперечить релігійним заповідям та моральним нормам [11, III–IV].

Основою для розгортання сюжету у її прозовому полотні «Хатина дядька Тома» стала інформація, яку Г. Б. Стоу вдалося відібрати в результаті особистого спілкування з колишніми рабами у місті Цинциннаті штату Огайо. Йдеться, зокрема, про історію молодої рабині, яка з дитиною на руках перебралася льодяними брилами через річку Огайо і тимчасово зупинилася в домі одного з аболіціоністів, перш ніж вирушити далі на Північ. Вона стала прототипом однієї з героїнь роману Елізи – афро-американки, яка служила у штаті Кентуккі покоївкою у місіс Шелбі. Рабиня навчалася втекти з п'ятирічним сином Гаррі до сусіднього штату Огайо, коли дізналась, що господар хотів його продати. Опинившись на вільній землі, втікачка знайшла притулок у будинку аболіціоністів Бьордз. Тут вона зустрілася зі своїм чоловіком Джорджем Гаррісом, який утік раніше. Знову воз'єднавшись, сім'я попрямувала до Канади.

Образ матері, яка прагнула врятувати своїх дітей від рабства за будь-яку ціну, яскраво проступає і в романі Тоні Моррісон «Улюблена» («Beloved», 1987). Він представлений в образі Сеті – однієї з протагоністів твору. Вона була рабинею на плантації під іронічною назвою «Рідний дім» у штаті Кентуккі, якою володів містер Гарнер. Він ставився до рабів з довірою і ніколи їх не бив. Але лояльне відношення до своєї «власності» не надто вирізняло його від інших рабовласників. Він не хотів відмовлятися від володіння іншими людьми та прибутків від їхньої праці. Після його смерті місіс Гарнер доручила управління плантацією шкільному вчителю, якому авторка навмисне не надає імені через його нелюдські вчинки. Він уособлює усіх причетних до підтримки системи рабовласництва, які стали причиною неоправної гуманітарної катастрофи. Він перетворив життя своїх рабів на пекло. Сеті, наприклад, довелося стати свідком повішення матері, жертвою побиття батогами та звалтування, її зовнішність порівнювали з тваринною тощо.

Не в силах витримати численних знущань, Сетана передодні пологів утікає з трьома дітьми до свекрухи Бебі Сагз, яка проживала в будинку на окраїні містечка Цинциннаті у штаті Огайо. Його вона отримала завдяки аболіціоністу Едварду Бодуїну. У дорозі Сеті довелося народжувати. Їй на допомогу приходять біла дівчина Емі Денвер, яка переховувалась неподалік річки від свого жорстокого господаря, у якого працювала служницею. Народивши дівчинку, Сеті дала їй ім'я Денвер, на пошану бла-

городної дівчини. Дорогою Сета повинна була зустрітись зі своїм чоловіком Галле, проте йому не вдалося втекти.

Радість від свободи для неї скінчилася з приїздом шкільного вчителя, який разом з помічниками знайшов її і хотів повернути у рабство разом з дітьми. Але вона вирішила убити дітей та себе, щоб врятуватись від неволі. Після ударівлопатою по голові синам Говардові і Багларові вдалося вижити, Денвер вона не встигла зачепити, а от старшій дочці перерізала горло пилкою і та померла. Сету арештували і присудили до шибениці, від якої її врятував Едвард Бодуін.

Ім'я померлої дівчинки не згадується в романі, оскільки її образ є багатозначним і містить в собі багато таємниць. Їхнє розкриття Тоні Моррісон залишає читачеві. Проте двадцятирічна дівчина, яку Сета знайшла на подвір'ї через вісімнадцять років після злочину, називає себе Улюбленою. Її ім'я є таким же, як і напис на надгробній плиті убитої дівчинки, яка могла б досягти такого ж віку, якби була живою. Тому Сета сприймає незнайому дівчину з дивною поведінкою за дочку, котра повернулася до неї з потойбіччя.

Якщо Г. Б. Стоу змальовує рабство у довоєнний період, то Тоні Моррісон продовжує тематику за хронологією подій в епоху невдалої реконструкції суспільства після громадянської війни. Обидві письменниці локалізують місце розгортання подій у штаті Кентуккі. Їхні афро-американські герої прагнуть позбавитись від рабства та його наслідків, що робить їхні долі співзвучними [8]. Еліза і Сета – матері, які йдуть одним шляхом, намагаючись врятувати своїх дітей від рабства за будь-яку ціну. Материнські почуття постають парадигмою чистої любові як рушійної сили перемін [8]. Вони – вільні духом жінки, яких рабство не в силі зламати. Переправа через річку від південного штату Кентуккі, де панує рабовласницький лад, до північного Огайо з його демократичним устроєм символізує шлях до свободи, а ризик переправи – усі небезпеки, яких доводилося зазнати рабам-утікачам [5, 330].

На відміну від афро-американок, які швидко реагували й приймали відчайдушні рішення у кризових ситуаціях, білі жінки постають слабкими духом та нерішучими. Такими є дружини господарів місіс Шелбі та місіс Гарнер. Вони, зоставшись без своїх чоловіків, не можуть упоратися з господарством. Жінки виявляються занадто недосвідченими: місіс Шелбі зовсім не розуміється на фінансах, а місіс Гарнер ослаблена хворобою. Примітним є натяк на патріархальний устрій в американському суспільстві, який засуджують Г. Б. Стоу і Тоні Моррісон, адже він обмежував права та свободу жінок. Як наслідок, вони були безпорадними не тільки в межах контролю з боку чоловіків, але й за їхньої відсутності. Їм не вистачало ні знань, ні навичок, ні сміливості. Це свідчить про те, що жінки не допускалися до важливих життєвих рішень у сім'ї, що, в свою чергу, позбавляло їх набуття корисного досвіду у веденні справ. Так, окрім расових питань письменниці-феміністки піднімають і питання соціальної нерівності, гендерної зокрема.

Долі Сети та Елізи подібне до життя інших чорношкірих героїнь з роману «Хати-на дядька Тома», які перебували на плантації Саймона Лергі у штаті Луїзіана. Кессі – невільниця, яку господар тримав задля своєї втіхи. Він продавав народжених нею дітей, чим спровокував убийство чергового немовляти в якості протесту проти розлуки дітей з матерями. Емелін – молода чорношкіра дівчина, яку господар придбав, щоб замінити Кессі. Не в змозі витримати знущань рабовласника, жінки об'єднуються і тікають з плантації. Їм вдається потрапити на судно, яке пливе до Канади. Під час подорожі Кессі знайомиться з Елізою і дізнається, що вона – її дочка. Усі разом вони

прямують до Франції, а звідти – до Ліберії – африканської країни, створеної колишніми рабами.

Мотиви повернення афро-американців на батьківщину своїх предків зустрічаються й у романі «Пісня Соломона» Тоні Моррісон. Дід Молочника по батьковій лінії стрибнув зі скали і полетів до Африки, тим самим врятувавшись від рабства. А його тітка Пайлет могла літати, не відриваючись від землі, тобто вона була вільною духом і не залежала від власних амбіцій та суспільних уподобань. Політ, власне, символізував реалізацію національної ідентичності афро-американців [5, 2] та духовне відродження у стані свободи [5, 122].

Черговою рабинєю, яка служила задля втіхи містера Лергі, була Прю. Її дітей він теж продав. Одну дитину їй таки вдалося залишити, але й та померла від тривалого плачу. Тому рабиня топить своє горе в алкоголі та очікує смерть як спасіння від душевних мук. Життєві перипетії Прю та Кессі повторюються у долях матері та свекрухи Сети. Її мати була африканкою, перевезеною Середнім Шляхом работорговцями. Вона переривала кожну свою вагітність, не бажаючи народжувати дітей агресорам. Сета – єдина дитина, якій вона дозволила жити, оскільки та була народжена від коханого чоловіка, африканця. Бебі Сагз була глибоко віруючою афро-американкою. Вона не могла наважитись на вбивство. З вісьмох її дітей залишився тільки Галле, решту було продано. Син став її спасінням, коли викупив її з рабства. Він накопичував для цього гроші протягом п'яти років, працюючи по неділях. Жінці вдалося привити синові високі моральні якості попри труднощі існування. На відміну від Прю, Бебі Сагз духовно відроджується завдяки релігії. Старенька проповідує та безкорисливо допомагає усім жителям міста.

Отже, Тоні Моррісон опирається на цілу низку архетипів, уведених у літературу Г. Б. Стоу. Усі вони навіяні справжніми звірствами рабства [5, 330]. Згадувані героїні відображають долі мільйонів чорношкірих жінок, яким довелося побувати у неволі. Письменниці зображують рабство злом, а всіх, хто його підтримував – демонічними особами, які відмовилися від своєї людської сутності.

Життя у володінні білих агресорів було нестерпним як для африканських та афро-американських жінок, так і для чоловіків. Вони були приречені не тільки на непосильну працю, а й піддавалися фізичним розправам за будь-яких причин. Томові, протагоністові роману «Хатина дядька Тома», теж довелося зазнати психологічних та фізичних знущань у рабстві. Довгий час він вірно служив Артуру Шелбі, управляючи його плантацією у штаті Кентуккі. Там він мав сім'ю, свободу віросповідання та доброзичливе відношення господаря. Але плантатор продав його работорговцеві містерові Гелі, щоб виплатити борги. По дорозі до Нового Орлеану той перепродав Тома Августину Сент-Клеру, який купив раба на прохання дочки Єви. Том врятував дівчинку, коли вона потрапила за борт корабля, на якому вони плили річкою Міссісіпі. Річка постає для нього символом перемін. Завдяки глибокій християнській вірі Том і Єва стають друзями. Вони часто розмовляють про Бога. Переломним моментом для нього стала смерть дівчинки від невиліковної хвороби, після якої його було продано Саймону Лергі.

З новим власником Тому довелося пізнати рабство у всіх його проявах. Відмова бити інших невольників, обґрунтована релігійними переконаннями, викликала обурення господаря і він пообіцяв непокірному рабові зруйнувати його віру в Бога – єдине, що підтримувало його існування. А небажання розповісти господареві про втечу Кессі та Еммелін стало для Тома вироком. За наказом господаря раби-наглядачі

Квімбо та Самбо забили його батоном до смерті. Вмираночи, він по-християнськи їм пробачив, що змусило їх шкодувати про свій вчинок.

На прикладі Квімбо та Самбо Г. Б. Стоу зображує расизм як всеохоплююче явище, на тлі якого виникає так званий «чорний» расизм («intra-racism») [7, 5]. Йдеться про зневажливе ставлення афро-американців до інших чорношкірих на підставі їхнього нижчого фінансового та соціального положення або ж темнішого кольору шкіри [2, 4]. Наприклад, у широкому прозовому полотні «Пісня Соломона» («Song of Solomon», 1977) Тоні Моррісон сім'я Помер відноситься зверхньо до членів афро-американської общини, приналежність до якої вони не хочуть визнавати. Причина полягала у вищому соціальному статусі родини. Дід Молочника по материній лінії, доктор Фостер, став першим чорношкірим лікарем у місті. Мейкон Помер II, його батько, володів нерухомістю, а сам Молочник був зіпсованим хлопчиськом.

Явище «чорного» расизму, що панує не тільки в афро-американській общині, а й у родині, зустрічається в романі «Найблакитніші очі» («The Bluest Eye», 1970) Тоні Моррісон. Полін Брідлав зневажає свою одинадцятирічну дочку Пеколу, бо вона дуже чорна й некрасива. Натомість жінка з любов'ю ставиться до білої дівчинки з багатой родини Фішерів, де вона працювала покоївкою, бо та мала біле волосся та блакитні очі. У Пеколи складається думка, що для того, щоб її любили і не ображали, їй конче потрібні блакитні очі. Жорстоке поводження до неї батьків та однолітків спонукають її до життя у власних фантазіях, внаслідок чого вона втрачає здоровий глузд. Так дівчинка рятується від страждань через жорстокість навколишнього світу. Пекола представляє найбільш вразливу частину суспільства. Вона – дитина жіночої статі, яка належить до негроїдної раси [9, XI]. Пекола уособлює усіх афро-американців, які страждають через незадоволення своєю зовнішністю у світі, де панують стандарти краси білих. Таким чином, вона постає втіленням руйнівного впливу расизму, причому чорний расизм, на думку авторки, є більш небезпечним для руйнації особистісної свідомості афро-американця, оскільки людина, виключена з кола сім'ї чи общини, приречена на самотність та беззахисність [6, 7].

Натомість у пізньому романі «Рай» («Paradise», 1997) Тоні Моррісон афро-американці з темним кольором шкіри домінують над іншими на підставі того, що їхня кров не була змішана з кров'ю білих. Вісім афро-американських родин на чолі з чоловіками створили містечко Рубі, де проживали тільки чорношкірі жителі. Вони, дотримуючись патріархальних сімейних традицій, не допускали потрапляння до їхньої общини «інакших». При появі бодай загрози цього вони жорстоко розправлялися з тими, хто порушував їхній устрій. Так трапилося з жінками, які знайшли притулок в покинутому монастирі неподалік Рубі. Вбачаючи у них демонічних створінь, які загрожували безпеці жителів містечка, очільники Рубі холоднокровно їх убили.

Роман відкривається реченням, в якому йдеться про те, що білу дівчину убили першою. Це є прямою вказівкою як на расизм, так і на гендерну нетерпимість, що стали причиною неприйняття «інакших» в общині. Так, вісім родин, які відділилися від суспільства білих і афро-американців зі світлішим кольором шкіри, бо ті їх зневажали, хотіли створити свій рай. Натомість вони створили расистський режим [6, 6]. Отже, Тоні Моррісон змальовує світ, в якому утвердилось домінування не тільки білих над чорними, чоловіків над жінками, а й тих афро-американців, які мали світліший колір шкіри чи вищий соціальний статус. Іншими словами, вони наблизили себе до статусу білих американців [7].

Образ Тома поєднує в собі долі рабів «Рідного дому». Пола Еф продали після смерті містера Гарнера. Пола Ей повісили за спробу втечі. Сіксо підпалили за непокірність. Пола Ді за спробу вбивства господаря змусили працювати в кайданах. Галле втратив розум після того, як став свідком знущань над вагітною дружиною і не зміг їй допомогти. Присутність у романі Полів Ей, Ді та Еф свідчить про те, що доля незгаданих Полів Бі та Сі залишається невідомою, як і доля багатьох африканців та афро-американців, які загинули чи пропали без вісті за часів рабства у США. Алфавітний порядок надання імен рабам є черговим доказом зневажливого до них відношення.

Висновки. На перший погляд, видається, що Тоні Моррісон наслідує мотиви Г. Б. Стоу, розкриваючи реалії існування чорношкірих жителів Америки за часів рабства. Тематика насильства, сирітства, расизму, фемінізму та аболіціонізму проступає в полотнах обох авторок [8]. Очевидним є прямий зв'язок між життєвими реаліями героїв обох письменниць та історичними подіями у США. Їхній життєвий досвід постає відображенням страждань мільйонів афро-американців [5, 331]. Як Г. Б. Стоу, так і Тоні Моррісон вказують на те, що субординовані та домінуючі суспільні групи постають жертвами рабства. Перші страждають через свавілля останніх, а ті, в свою чергу, – через втрату людяності у гонитві за владою та грошима. Авторки об'єктивно підходять до зображення білих і чорношкірих персонажів. Г. Б. Стоу, біла американка, та Тоні Моррісон, представниця афро-американської спільноти, вказують на те, що серед обох ворогуючих рас існують як позитивні, так і негативні особистості. Таким чином, письменниці закликають не розглядати упереджено «інакших» через призму расизму.

Роман Г. Б. Стоу «Хатина дядька Тома» отримав статус культурного міфу і до сьогодні продовжує бути джерелом полеміки у політичному та літературному дискурсі. Його ідейність та образність використовувалася у різних видах мистецтва різних жанрів, стилів та напрямків, постмодернізму зокрема. Навколо цього прозового полотна досі зосереджені дебати щодо расових відносин у США. Твір дав поштовх для досліджень расових та гендерних питань на території Америки [10, 1]. Е. Галіото аргументовано вказує на те, що Г. Б. Стоу уникає в своїй творчості тематики подвійної расової ідентичності, присутньої у свідомості афро-американців. Натомість письмо Тоні Моррісон у повній мірі розкриває проблеми визначення їхньої національної та власної ідентичності [8]. Г. Б. Стоу за допомогою прямих звертань до читача викликає його співпереживання героям, але залишає поза увагою їхній життєвий досвід у рабстві та взаємини. Афро-американська письменниця Тоні Моррісон не оминає жодне з увиразнених питань [8]. У свою чергу, Тоні Моррісон включає реципієнта у перипетії дійових осіб романів за допомогою наративної техніки письма. Крім співчуття, мисткиня викликає в нього, власне, як у бездіяльного свідка численних злочинів, сором [8] – почуття моральної відповідальності [1, 1358].

Відмінні прийоми окреслюють приналежність письменниць до різних літературних напрямів. Г. Б. Стоу писала у дусі сентименталізму в межах літературного канону. Натомість Тоні Моррісон свідомо порушувала норми канону, завдяки чому стала новатором-постмодерністом. Отже, проза Тоні Моррісон з її самотніми способами інтерпретації доквілля має вагоме значення для розвитку сучасної американської літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – Київ-Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

2. Кузьмич Т. Творчество Тони Моррисон в контексте литературы США второй половины XX века : автореф. ... к. филол. н. / Т. Кузьмич. – Минск, 2009. – 27 с.
3. Хализев В. Е. Теория литературы / В. Е. Хализев. – М. : Высшая школа, 1999. – 240 с.
4. Atwood M. Jaunted by Their Nightmares / M. Atwood // The New York Times Book Review. – New York : Late City Final Edition, 1987. – Section 7. – Column 3. – P. 1. – Режим доступу : <http://www.nytimes.com/books/98/01/11/home/8212.html>.
5. Beaulieu E. A. The Toni Morrison Encyclopedia [Електронний ресурс] / E. A. Beaulieu. – London : Greenwood Press, 2003. – 429 p.
6. Bring M. Racism within African American Communities in Toni Morrison's The Bluest Eye and Paradise / M. Bring // Extended Essey. – Sweden, Lulea : Lulea University of Technology, 2005. – 34 p.
7. Coady L. Toni Morrison Writes on Racism [Електронний ресурс] / L. Coady // ENL 258: Best Esseys in Literary Analysis. 2nd Place Winner // Corridors [E-Journal Inaugural Edition]. – North Dartmouth : University of Massachusetts Dartmouth, 2008. – Режим доступу : <http://www1.umassd.edu/corridors/about.html>.
8. Galioto E. Female (Mis)Identifications: From Uncle Tom's Cabin's Jealousy to Beloved's Shame [Електронний ресурс] / E. Galioto // Psychoanalysis and La Femme : Special Issue. – 2010. – Режим доступу : <http://womenwriters.net/january10/Galioto.html>.
9. Morrison T. The Bluest Eye / T. Morrison. – New York : Vintage Books, 2007. – 206 p.
10. Parfait C. The Publishing History of Uncle Tom's Cabin, 1852–2002 / C. Parfait. – USA, Burlington : Ashgate Publishing, Ltd., 2013. – 280 p.
11. Stow H. B. A Key to Uncle Tom's Cabin; Facts and Documents upon Which the Story Is Founded / H. B. Stow. – Boston : John P. Jewett and Co., 1853. – 262 p.

Статтю подано до редакції 5.10.2014 р.